

PARAULES PRÒPIES DE LA FATARELLA I EL SEU SINÒNIM CENTAL (MARTORELL)

O

BREU DICCIONARI RESUMIT FATARELLUT-CATALÀ CENTRAL

Cada vegada que em trobo amb la «llibreta petita», que és com vulgarment li diem a classe, m'entra el rau-rau, el cuc de consciència que em diu que n'hauria de fer alguna cosa, que seria útil de treure-la a la llum pública, que seria necessari per treure la carcassa de castellanisme que es pensen tenir els habitants d'aquesta comarca: la Terra Alta. M'explico.

Curt i resumit: jo faig classes de català a adults i sempre m'ha interessat d'aprofundir en el llenguatge oral popular; base d'un aprenentatge global, ortogràfic, sintàctic, etc.

El contacte amb la gent d'aquí, concretament de La Fatarella, em féu veure com era de ric, arcaic i bell el lèxic de la zona. Per una banda, la consciència, errònia tòtalment, que el català de la zona és castellanitzant, lleig de so i d'altres menyspreus que es fan a una varietat dialectal tan preciosa com és la nord-occidental de transició ⁽¹⁾, i per altra, la tendència a una regressió lingüística i homogeneïtzació cap al català central ⁽²⁾ (culpa dels llibres de text, mitjans de comunicació, política lingüística, etc.) em feren passar a la pràctica. Una petita cosa que es podia fer, recollir els mots més propis del lèxic de la Fatarella, buscar el seu sinònim central per fer-lo, a voltes, més entenedor dels altres parlants i deixar-ne la constància escrita i ara publicada, per a coneixement de tots i totes.

És segurament una ampliació de mots, molts dels quals ja es recullen al Diccionari Català-Valencià-Balear d'Alcover Moll. No és cap novetat, sinó una extensió lexical petita i localista. Un recull que a mi m'ha ensenyat molt i que a les meves i meus alumnes els ha ajudat a revaloritzar la seva parla i a sentir-se'n orgullosos, com en tenen el dret. Perquè la llengua oral vehicula sentiments i emocions, tradició i cultura i qui menysprea la pròpia parla es menysprea a si mateix.

El fet de posar el sinònim central —exactament el de la població de Martorell— és simplement perquè és el català que més conec, ja que allí vaig néixer.

Només em queda agrair-vos la paciència als qui el llegiu i donar les gràcies a tots els/les alumnes dels tres cursos de català per a adults de la Fatarella —que hi han treballat molt— i als seus iaïos i iaïes, que l'han fet possible.

Us ofereixo la nostra «llibreta petita».

Pilar TIÓ i PASQUAL

(1) El català que es parla a La Fatarella, a més d'una àmplia zona.

(2) El català que es parla a la «província» de Barcelona, Girona i part de Tarragona.

Notes introductòries

- El mot que anirà entre parèntesi és el central.
- On trobeu un asterisc vol dir que és un mot no registrat al diccionari Català-Valencià-Balear d'Alcover Moll, el més ampli recull de la llengua catalana.
- Quan el parèntesi estigui en blanc expressa que no hi ha un mot exacte en el català central de Martorell.
- L'abreviatura CAST. ens indica que el mot és un castellanisme.
- Locució vol dir que és una expressió pròpia del poble, intraduïble.
- Suposo que hi pot haver variants fonètiques dels mots segons la procedència de les famílies de La Fatarella; només dono el més usual.
- Demano disculpes per les errades que hi pogueu trobar; més que un estudi de recerca lingüística és un recull-testimoni del lèxic propi del poble.

PARAULES PRÒPIES DE LA FATARELLA I EL SEU SINÒNIM CENTRAL (de Martorell)

A

- Abaltir-se (endormiscar-se)
- Abogot (borinot)
- Acabar com la fira de Flix () locució.
- Acatxinar* (pegar)
- Acotxar (ajupir, en cap cas tapar)
- Adragó (dragó)
- Agarrar (agafar, aferrar)
- Agaús (rata, avar)
- Agranar (escombrar)
- Agre () terra productiva per a bolets.
- Aïna (recipient)

COL·LABORACIONS DIVERSES

Aixadella (caveguet)
 Aixeringa (xeringa)
 Aladre (arada)
 Alego (després, prompte) CAST.
 Aligot* (beneitó)
 Ambostir (embotir)
 Amflar (inflar)
 Amformador (enformador)
 Ampanar (esclafar, aixafar)
 Ampastrar (aixafar)
 Ampitxolar () lligar les potes d'un conill per penjar.
 Amuntregar (amuntegar)
 Ancrusa (enclusa)
 Anducan* (beneit?)
 Ansofatar (ensolfatar)
 Ansopit (ensopit)
 Apanyar (arreglar)
 Aplucar (aclucar)
 Arena (sorra)
 Arerar (ererar)
 Argoir (rondinar)
 Arna (rusc)
 Arnella (anella)
 Arpeta (escumadora)
 Arraïlar (arrelar)
 Arremetre (empaitar)
 Arroplegar (arreplegar)
 Arruixades (rauxes)
 Arruixar (espantar, ruixar)
 Arruixat (arrauxat)
 Asbrigolar (esmicolar)
 Ascampaxolls* (eixerida, a la seva)
 Ascarxar (rebentar alguna cosa, p. ex.: un gra).
 Ascla (estella)
 Asciar (tallar llenya)
 Asclitxa (estelleta)
 Ascopinar (escopinar)
 Ascorbetora* (tapa plana)
 Ascoufar-se* (escalfar-se)
 Asgadells (argadells)
 Asgarronar (estalonar)
 Asgorfa (golfes)
 Asguillat* (esquinçat)
 Aspartenyas* (espardenyes)
 Aspessic* (pessic)
 Aspixorrar (rajar)
 Assabar (assaborir)
 Asterenyinar (esterenyinar)
 Astomegar (aguantar, sofrir)
 Astúpida (estúpida)
 Atapir (atapeir)
 Atarrossar (aterrossar)
 Ataüllar (mirar)
 Atopinat* () adjectiu d'insult.
 Atxumpar (entomar)
 Aubarda (albarda)
 Aubardar (albardar)
 Aubercoc (abercoc)
 Aubercocquer (abercocquer)
 Aubirat/da (eixerit, llarg)
 Aufàdiga* (alfàbrega)
 Aufals (ofals)
 Auliver (olivera)
 Aulives (olives)
 Aumflija* (inflada)

Aurar (obrar)
 Aurellana (orellana)
 Aurelles (orelles)
 Aurèlletes () coca prima fregida.
 Auroneta (oreneta)
 Avarques (alvarques)
 Aventar (atacàr)

B

Bací (orinal)
 Bajoques (mongetes tendres)
 Balides (balives)
 Baralluga (baldufa)
 Barreres* (galteres)
 Barrugues (berruges)
 Bàssia (gaveta)
 Batistot* (pengim-penjam)
 Befarie* (enfotetes)
 Bigot (bigoti)
 Birbar (esporgar)
 Biries (bitlles)
 Bia/na (tou, tova)
 Blanejar ()
 Blanquejar (emblanquinar)
 Boç (morrió)
 Boçar (morrallar)
 Bolet groc ()
 Bolquins (bolquers)
 Bombo* (tambor)
 Botana () forat a la roba per espurna de foc.
 Botera (gatera)
 Bregar (fregar fort)
 Bres (bressol)
 Bressar (bressolar, gronxar)
 Bròcul (bròquil)
 Brunyol (penelló)

C

Cabossa (cabeça)
 Cacau (cacauet)
 Cadarn (refredat)
 Caixeta* () instrument musical.
 Calcer (calçat)
 Calcigar (trepitjar)
 Calcilles (calces d'home)
 Camamirla (camamilla)
 Canastro (cistell, panera)
 Cànter (càntir)
 Cantrell* ()
 Cantrella* (gerra)
 Caparra (paparra)
 Cap d'animalot, cap de tòtina, cap de totxo (cap de fava).
 Capsot (curt)
 Caragolinet (topinet)
 Carratell (carretell)
 Carroll () gotim de raïm verd i dolent.
 Cartró (cove)
 Cascavell (picarol)
 Cassol (perol)
 Catxap (conillet)

Catxutxa (gorra)
 Càvic (càvec)
 Cerç () vent de mestral.
 les Cinquetes (les pedretes) joc.
 Cirer (cirerer)
 Civadera (morral)
 Clarió (guix)
 Clotxa () joc.
 Cogomassa (bolet blanc).
 Cogombro* () bolet.
 Conillets (coníllets a amagar) joc.
 més Content que amb un perol d'arròs () locució.
 Coragror (regust)
 Caralet (bitxo)
 Cordes (saltar corda) joc.
 Corils* () planta
 Coscoll (garric)
 Creixidera () eina.
 Crestar (brescar)
 Crivassa (clivella)
 té un Cul com una panera () locució.
 Cullereta (capgros)
 Curio (cuïro)

D

Dalloner* (lladoner)
 Dallorís* (lladons)
 al Defora (al camp)
 Desaubardar (desalbardar)
 Descabestrada (esbojarrada)
 Desgalgada (desvergonyida)
 Desgarbellar (escabellar)
 Desjecte ()
 Dessucada (sense substància)
 Diable (cavall) instrument de fusta.
 Diacrà (fel sobreeixida)
 Dic () joc.
 Dóna més feina que una unça de cucs () locució.

E

Eixamar (eixamenar)
 Empapussar (peixar)
 Encarbassinar-se (entestar-se)
 Encarrassar-se (enfilat-se)
 Enjullat/da (enlluernat/da)
 Esbandir (esbaldir)
 Escampirla* () que va a la seva.
 Escardejar (esquerdejar, trencar)
 Espallussar ()
 Espironar (escabellar) treball vinya
 Estalzí (sutja)
 Estimada (petó)
 Estronxinar (trinxar)

F

Faldetes (faldilles)
 Falfó* (enagua)

Fardatxo (llangardaix)
 Farnaca (llebre jove)
 Fato () s'ha perdut al català central.
 Febra (febre)
 Filabarqui (filaberqui)
 Flare (frare)
 Flariol (flaviol)
 Flat (olfacte)
 Flatejar (ensumar)
 Flaüt (neci)
 Freixera (freixe)
 Freixures (perdiu)
 Fum i flametes (fred i calent) joc.
 Fumeral (llar de foc)
 Furonar () caçar amb fura.
 Fusillo (eix de la roda)

G

Gaiota* (bastó)
 Galipàndia* (calipàndria)
 Galleta (galleda)
 Gallineta (marieta)
 Garie (gaire)
 Garganxó (gargamella)
 Garrau (carrau)
 Gatita* (cinta)
 Ges (guix)
 Gibós (geperut)
 Gírla (gírgola)
 Gitar (dormir)
 Gorrina (porca) insult.
 Grenxa (clenxa)

H

Hòmens (homes)
 Hospitaleret* () ocell.

I

Jaïda (jeia)

L

Llangosto (llagosta)
 Llaor (llavor)
 més Llarg que maig i abril* () locució.
 més Llarg que unes bagues* () locució.
 Lleco* (deixat)
 més Llèpol que una mostela* () locució.
 Lleute (llevat)
 Llevar (prendre)
 Llimó, llimona (llimona)

M

Maçanes (pomes)
 Maçó (maça)
 Magre* (pernil)

COL·LABORACIONS DIVERSES

Malapell* (curt, cabut)
 Mançanes (pomes)
 Mangraner (magraner)
 Mangranes (magranes)
 Manil (davantal per a pastar)
 Manola (noi, noia; exclamació per a adreçar-se a algú)
 Marfit/da (pansit/da)
 Màrgens (marges)
 Marro, pixo i cago () joc.
 Marucla* () bolet.
 Maurar (prémer, fer madurar)
 Menar-se (moure's)
 Menja més que una llima nova* () locució.
 Menja més que la gangrena* () locució.
 Mijons (mitjons)
 Milacre (miracle)
 Mocar (esmocar)
 Moixó (ocell)
 Mol·le (motllet)
 Molls (esmolls)
 Mordasses (estenalles)
 Mosca cagadora* (mosca saballonera o virone-
 ra)
 Mossar (mossegar)
 Mossetes (trespeus)
 Mostela (sangtraït)

N

O

Oriol () ocell.
 Òbila (òliba)
 Onso (ós)

P

Pacallà* (cap allà) vulgarisme.
 Pacaqui* (cap aquí) vulgarisme.
 Padri/na (avi, àvia)
 Palometa (papallona)
 Pam i mecla (pam i toc) joc.
 Pampa (pàmpol)
 Pàmpol* (estampat gros)
 Panis petat* (floretes, rosetes)
 Papaterra (cuc de terra)
 Parèixer (semblar)
 Parra (torreta)
 Pataques (patates)
 Patejar () Cast.
 Paupar (palpar)
 Pegalosa (llanega)
 Peiucs (peücs)
 Pellària* (gitana)
 Peonar () el caminar de la perdiu.
 Perinyones (penyores)
 Pèssic, pessigonya... () joc.
 té un Peu com un redable* () locució.
 Picapalles () ocell.
 Picot (pigot)
 Pigota borda (verola borda)

Pisar (trepitjar raïms)
 Pitxell ()
 Pitxella (gerra)
 Pitxinel·li (putxinel·li)
 Pixacà (rossinyol bord)
 Plat de pitança (plat fondo)
 Plàtera (plat)
 Plegar (arreplegar)
 Pollanc (esqueix)
 Pollis (brot bord)
 Potiner (manyós, traçut)
 Potra* () roba de nounats.
 Primentó (pebrot)
 Proba (pobra)
 Prompte (d'hora)
 Pulça (puça)

Q

Quera (corcona) adjectiu.
 Quixal (queixal)

R

Radera (darrera) vulgarisme.
 Raedr (aixada)
 Raíl (arrel)
 Rata panera (rata pinyada)
 Ratassia (ratafia)
 Rebatre () batre ràpidament.
 Reblar () omplir el buit dels margens amb pe-
 dra petita.
 Rebordonit (degenerat)
 Reclau (escorpi)
 Regalíssia (regalèssia)
 Regonéixer (reconéixer)
 els Reixos (els Reis)
 Reparit/da* (malparit/da)
 repudent/ta* (exigent)
 Revolta (revolt)
 Ribell (gibrell)
 Rodadits (voltadits)
 Rodapous* () ocell.
 Roella (rosella)
 Rogeta (llora) bolet.
 més Ruc que un saboc finestrer* () locució.

S

Saboc (siboc)
 Safranòria () verdura semblant a la pastanaga.
 Sagí (llarg)
 Sant Serafin del Monte... () joc.
 Sarguera (sarga)
 Sària (sàrria)
 Sarjans (serjant) Gal·licisme.
 Sarrampió (rosa)
 Saruels* () pantalons curts d'home, antics.
 Segrentalla (sargantana)
 Semar () no deixar créixer els animals.
 Serracaps (estrenyecaps)
 Servorer (servera) arbre.

Siroll (soroll)
Solispassa (salpàs)
Somera (burra)
Sopero* (pitet gran)
Sorgir (sargir)
Sotjar (vigilar, mirar fixament)
Sumés* (només)

T

Tafarra (rabasta)
Taleia (dèria)
Tavà (tàvec)
Teleós (d'idees fixes)
Teranyanes (teranyines)
Tercejar () cavar per 3ª vegada.
Test (torreta)
Tinya (arna)
Titot (gall d'indi)
Tocacampanes (pregadéu)
Todó (tudó)
fer lo Toi-toi (fer el beneit)
Tomata (tomàquet)
Tomballó (tombarella)
Topí (tupí)
Torcar (netejar fregant)
Totxo (pal)
Trafollera* (enredatroques)
Traste (trasto)
Travessanya (travessany)
Tripons (testicles)
Triscar (trescar)
qui té Troncs fa ascles () locució.

V

Vaca (vinyala) cargol.
Vaions () pantalons curts d'home, antics.
Vela (ciri, espelma) Cast.
Verós/a (verdós/a)
Vesta (fantasma)
Vetlar (vetllar)
Volvegó (borrissol)
Volta més que una baralluga* () locució.
Volta més que la campana del mal temps* ()
locució.
Volta més que la Divina Pastora* () locució.
Volta més que el gos del Txitxo* () locució.
Volta més que el gos del Retxut* () locució.
Vore (veure)

X

Xafar (aixafar) cast.
Xampullejar (xipollejar)
Xerop (xarop)
Xet () animal petit.
Xic/a (noi/a)
Xirimó* () formiga petita.
Xixella (colom)
Xixí (cuc de l'oliva)
Xicolate cuit* (xocolata desfeta)
Xoll (bassal)
Xollar (pelar, esquilar)
Xop (pollancre)
Xorovia (xirivia)
Xurrac (xerrac)
Xuta () espècie de mussol petit.

Gener de 1986

SALVAR EL PAISATGE

Catalunya, arribada l'hora de recobrar les seves institucions d'autogovern, té moltes tasques a fer que esperen la urgència pròpia de tants anys d'abandó. I una d'aquestes tasques, creiem i ho hem dit sempre, és la defensa a ultrança del paisatge. El nostre és un país petit, i el cabal de les seves bellesa naturals s'ha anat malversant, fins al punt que aquesta malversació, que en alguns àmbits és ja irrecuperable, no es pot perllongar més. Com a excursionistes, sempre hem estat uns enamorats de la natura i hem lluitat per defensar-la, i bé, si fins ara aquesta lluita no ha pogut aturar la progressiva degradació del medi natural, si almenys que ha servit per a crear una consciència col·lectiva de reacció davant el fenomen.

Tothom coneix els enemics del medi natural: aprofitaments hidroelèctrics i miners; explota-

cions forestals i incendis; urbanitzacions i xarxes de pistes; instal·lacions turístiques i altres. Però tampoc no és possible prescindir-ne, de manera que a la fi es tracta d'establir una mena de «modus vivendi» entre aquestes activitats, a fi que per una part es puguin realitzar, però amb la contrapartida d'un total respecte al paisatge. Ens ve a l'esment ara un fet esdevingut a Anglaterra, concretament a la localitat de Stradford on Avon. Aquesta petita ciutat, no més gran que Vic, Olot o Tortosa, és molt visitada pel turisme ja que hi va néixer Shakespeare; una cadena d'hotels d'àmbit mundial volgué bastir-hi un gran complex hotelier, projecte que veié l'oposició del consell municipal, per considerar que atemptava contra el paisatge. Doncs bé, la poderosa multinacional va aconseguir l'hotel... a condició de fer-lo d'una sola planta i amagat darrera d'una espessa massa d'arbreda, per a no interfe-